

ARAPÇA ELYAZMALARINDA KEBİKEÇ

Adam GACEK*
çev. Ali YAYCIOĞLU

İslam dünyasındaki yazmaların ilginç özelliklerinden birisi de müstensihler ve kitap sahipleri tarafından yazmalara düşülen notlardır. Bu notlar arsında dualar ve sihirseld olduğuna inanılan formüller yer alır. Bunlardan belki de en ilginç, yazmanın ilk bazen de son varacağına düşülen esrarlı **kebikeç** kelimesidir. Bu kelime çoğu zaman Arapça **yâ** ön eki ile beraber kullanılarak kişiselleştirilir. Bazen bir kaç defa tekrarlanarak (**yâ kebikeç yâ kebikeç yâ kebikeç...**), bazen cümle içinde **yâ kebikeç ihfaz ul-varak** (ey **kebikeç** kağıdı koru) şeklinde, çoğu zaman ise **hâfız** ya da **hafız** (koruyucu) kelimesi ile beraber **yâ kebikeç yâ hâfız** şeklinde kullanılır.¹

Eğer Wehr'in *Dictionary of modern written arabic*'ine bakacak olursak², kelimenin

* McGill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü Müdürü. Makalenin orijinali İngilizce olarak *Manuscripts of the Middle East* dergisinin (Leiden) 1.sayısında (1986) yayımlanmıştır. Resimler Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nden alınmıştır.

¹ Örneğin bkz. R.Sellheim, "Materialein zur arabischen literaturgeschichte", *Teil I* (Wiesbaden, 1976): ss. 50 & 355; A.Gacek, *Catalogue of Arabic manuscripts in the library of The Institute of Ismaili Studies* (Londra, 1984), cilt 1, no. 139R. Bu örnekte **kebikeç** kelimesinin öncülü **fahha** (tıslamak, yılanın tıslaması) kelimesinden türetilen **muṣahhih**dir. Ayrıca bkz. no. 28 ve s. 80 (resim). Kelime kimi zaman **kabkac** ya da **kayraç** şeklinde yazılır, bkz. resim no. 3 ve 4.

² H.Wehr. *A dictionary of modern written Arabic*,

1. **kebikeç**. Or. 11.610: *Al-Muhtârât*. 'Alî ibn Ahmed el-Cemâlâ'nin (ö. 931/1525) Hanefî hukuku üzerine bilinen bir fıkıh eseri. Türkiye'de 18.yüzyılda istinsah edilmiş.

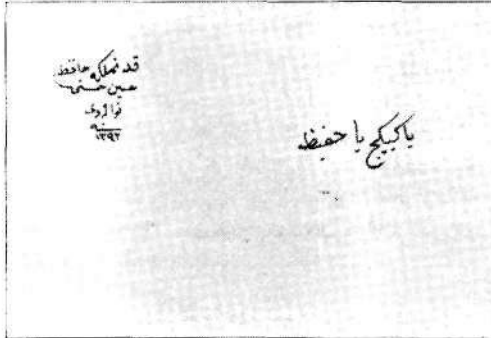
Asyatik bir bitkinin ismi olduğunu görürüz (*Ranunculus Asiaticus*, Türkçe *Düğün-çiçeği*). Steingass³ kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: Bir tür yabani maydanoz; ölümcül zehir; sürüngen hayvanların baş meleği; hamamböceklerinin kıralı (Hindistan'da kitapların başında hamamböceği kıralının kitapları esirgemesi dileği yazılırdı). Bu açıklamalar göstermektedir ki **kebikeç** bir bitki anlamına geldiği gibi aynı zamanda kitapları kurtlardan (**araz**, **sûs**) ve haşerattan koruyan bir çeşit cin anlamında kullanılmaktadır. Dozy⁴

ed. J.M. Cowan (New York, 1977): s. 812.

³ F. Steingass, *Persian-English dictionary* (Londra, 1977), s. 1013.

⁴ R. Dozy, *Supplement aux dictionnaires arabes*, 3^e ed. (Paris, 1967), c. 2, s. 441: ayrıca bkz. *Wörterbuch*

kelimenin etimolojik olarak Farsî bir kökten geldiğini yazmaktadır. Dihkhudâ⁵ Farsça sözlüğünde kelimenin bir çok Arapça karşılığı veriyor: **kaff al-subu'** (ya da **kaff al-asad**, aslan-yaprağı), **kaff al-dab'**, **şacarat al-dafadi'** (kurbağa ağacı) ve **şakîk** (ya da **vard al-hubb**). Arapça'da **şakîk nu'mânî** ya da **şakîk al-basâtîn** olarak da bilinen **şakîk**'in (Düğünçeği / Ranunculus) farklı türleri vardır: **al-tîni** (incir ağacı gibi olan), **al-harîf** (baharlı olan), **al-şarîr** (**zaglîla**) ve **al-busayli** (**dufayda**).⁶ Mu'in'e⁷ göre **kebikeç** kelimesi **kabîkag** (ya da **kabîkah**) kelimesinin Arapçalaşmış bir şekli. Diğer bir türevi **kebikeç**. Aynı yazar haşarenin bu bitkinin kokusundan kaçtığını eklemektedir. Diğer yandan yine Dihkhudâ'ya göre **kebikeç** Süryanice'de böceklere hükmeden kiralın ismidir. Bu bilginin geçerliliği şu aşamada kanıtlanamıyor. Yine de kelimenin Süryanice'den gelmiş olabileceği pek muhtemel gözükmemektedir.

2. yâ **kebikeç** ya **hafız**. Or. 11.564: *Mutkin al-Rivâya fî 'Ulûm al-Kirâ'a va al-Davâya*. Ibn al-Kattânî'nin (18-19.yüzyıllar) eseri.19.yüzyıl, İstanbul.

der klasischen arabischen Sprache, Band I (Wiesbaden, 1970), s. 542, burada değişik Arapça tıbbi kaynakları incelenmiştir.

⁵ Ali Akbar Dihkhudâ, *Lugatnâme*. (Tahran, 1366-1400/1946-1979), cilt 27: s.331.

⁶ Hassan Kamal, *Encyclopedia of Islamic Medicine*

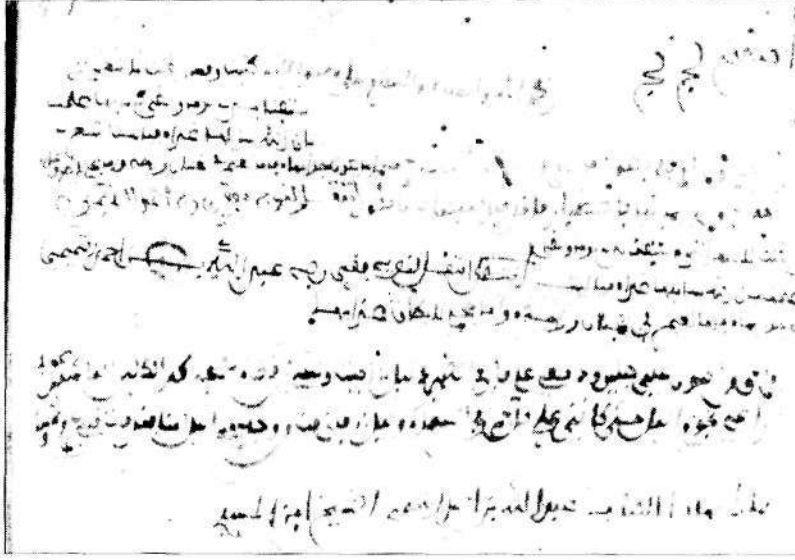
3. yâ **kanîkâç**; Or. 14.257, f. 229b: *Şarh Lubb al-Albâb fî 'İlm al-Prâb*, Nukrakâr'ın eseri, Muhtemelen 17. yy, Türkiye ya da İran.

Al-Bîrûnî'ye (ö. 440/1048) göre kelime Hindce'deki (Sanskritçe) **kapî** kelimesinden gelmektedir ve bu kelime maymun demektir. Al-Bîrûnî bu iştikak için iki açıklama getiriyor. Bunlardan birincisine göre maymunlar bu bitkiyle sürekli oynadığı için bitkiye bu ismin verildiğini kaydediyor. Diğer bir olasılık ise maymunların bu bitkiyi çok sevdiklerinden dolayı sözkonusu ismin verildiği doğrultusundadır.⁸ **Kac** kelimesi iğri, kavisli anlamına geliyor. Bu tanımlama, kesif, lifli kökleri olan ve sarmaşıklı bir bitkiye uyan bir isimdir.

Magribî elyazmalarında kelime çarpıtılmış bir şekliyle **kaykatak** olarak karşımıza çıkar ve bir tılsım (**ta'vida**, **tahvîta**) formülü olarak (Kahire, 1975): s. 555.

⁷ Muhammed Mu'in, *Farhang-i farsî-i mutavassît* (Tahran: 1398-99/1977-78), cilt 3, s.2895.

⁸ Muhammad ibn Ahmad al-Bîrûnî, **Saydana** Farsça'ya çeviren Ebu Bakr ibn 'Alî aal-Kâsânî (Tahran, 1977), c. 2, s. 579. Latince bir isim olan **ranunculus** **ranadan** gelmektedir. Bu ise kurbağa demektir. **Kebikeç** kelimesinin Sanskritçedeki türevi bu anlamda ilginçtir: **kapî** kelimesi Vişnu kelimesinin sıfatıdır. (bkz. J.T.Platts, *A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English*, Oxford, 1982 s.811). A. Dietrich, *Medicinalia Arabica* (Göttingen, 1966, s.41, n. 1)' de **yâ kebikeç**'in ebced hesabında 66'ya denk geldiğini söylüyor. Allah kelimesi ile aynı.

4. akîkanç kac kac, Or.11.684: *Zubdat al-Bayân fî Hirfat 'Uyûn al-A'yân*, Abû Zeyd Abdurrahman al-Ahdârî'nin kelimam üzerine eseri, Mağrib, 1187/1773.

kullanılır.⁹ Bakr al-İşbîlî (ö. 628 ya da 629/1231-2), *Kitâb al-taysîr fî sinâ'at al-tasfîr* adlı eserinin ilk bölümünde kelimenin çavuşkuşu (**hudhud**) için kullanıldığını belirttikten sonra, kuşun tüylerinin el-yazmalarını koruyucu özelliklere sahip olduğunu yazıyor ve kitabın ilk ve son varacağına **yâ kaykacac** yazıldığı takdirde kurtların kitaba yaklaşamayacağını belirtiyor.¹⁰

Kebikeç kelimesinin sihirsel anlamı ile kullanımı **budüh** formülünün bazen düz olarak bazen ise ebced şekliyle (2, 4, 6, 8,)

⁹ Abdülhâdî al-Tazî, *al-Rumûz al-sirriya fî al-murâsalât al-mağribiyya 'abra al-ta'rih (les codes secrets des correspondances marocaines à travers l'histoire)* (Rabat, 1983), s. 35.

¹⁰ Bakr ibn İbrahim al-İşbîlî. "Kitâb al-taysîr fî sinâ'at al-tasfîr", edisyon 'Adullâh Kannûn, *Revista del Instituto de Estudios Islâmicos en Madrid (Sahîfat Ma'had al-Dirâsât al-İslâmiyya*, cilt. 6, ss 496-504) ayrıca Silvestre de Sacy, *Chrestomathie arabe*, 2^e ed. (Paris, 1826-27), cilt. 3, ss. 364-66.

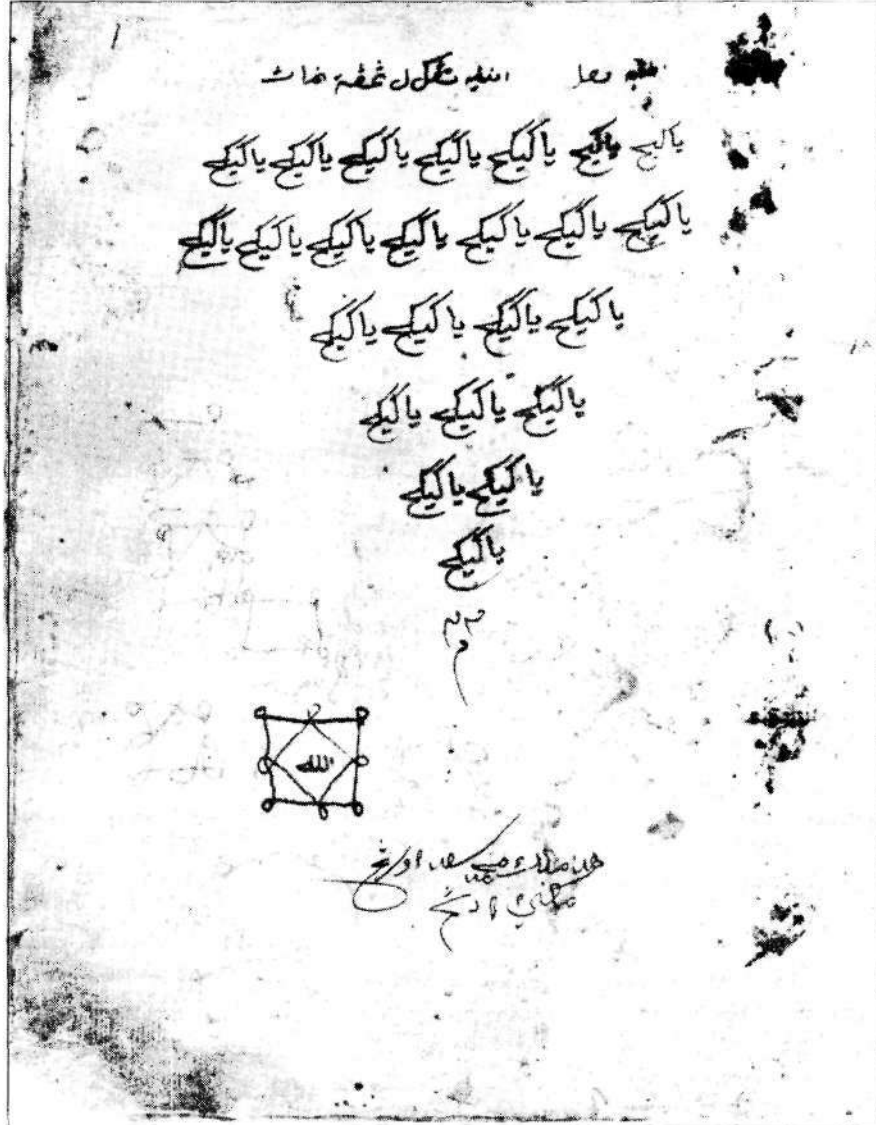
yazmalaradaki kullanıma benziyor diyebiliriz.¹¹

Botanik açıdan **kebikeç** bitkisi **ranunculaceae** bitki ailesindedir. **Ranunculus** türü 400'e yakın zehirli bitki çeşidini kapsar.¹² İslam dünyasındaki kitap yapım tekniğinde kullanılan maddeler, ki bunların arasında balmumu ('asal), nişasta hamuru ve doğal yapıştırıcı maddeler vardır, kurtlara ve böcekler adeta davetiye çıkartmaktadır. **Kebikeç** otunun kitabın arasına konulduğu takdirde kurtların kitaplara yaklaşamayacağı düşünülmüştür. Bir çok yazmada sayfa aralarında görebileceğimiz otlar ise çoğu zaman gerçek **kebikeç** değildir. Zamanla bu somut bilgi unutulmuş ve **kebikeç**'in sihirli güçlere sahip bir cin olduğu düşüncesi hakim

¹¹ D.B.Macdonald, "Budüh", *Encyclopedia of Islam*, 2.edisyon. Ayrıca bkz. *Dâ'irat al-Ma'ârif al-İslâmiyya*, cilt 6, ss. 496-504; Silvestre de Sacy, *Chrestomathie arabe*, cilt 3, ss. 364-66.

¹² F. Sary, *Poisonous plants*. (Londra, 1983), s. 170.

olmuş anlaşılır. Yine de **kebikeç** otunun gerçekten kitapları kurtlardan ve haşerattan koruyucu bir özelliğe sahip olup olmadığını bitki üzerinde kimyasal araştırmalar yapmadan söylemek zor görünüyor.

5. yâ kih ve yâ kîkah, Or. 14.316, Endonezya'da 19. yy.da istinsah edilen anonim bir Arapça gramer kitabı